

В.А. Шпакоўская (Магілёў, Беларусь)
**ХАРАКТАРЫСТКА КЛЮЧАВОГА СЛОВА Ў БЕЛАРУСКІХ
ЛІТАРАТУРНЫХ АФАРЫЗМАХ.**

У ходзе даследавання было прааналізавана каля 3000 беларускіх літаратурных афарызмаў. У дадзеных афарызмах было вылучана ключавое слова. Ключавым словам можа быць толькі такая лексічная адзінка, у якой адлюстравана зместавая сфера асноўнай думкі афарызма [1].

Асноўная колькасць ключавых слоў з прааналізаваных афарызмаў з'яўляюцца назоўнікамі, напр.: **Чалавек** жыве дзеля добра, для служэння праўдзе, каб стварыць нейкія вартасці жыцця і каб быць карысным для іншых. (Я. Колас); **Старасць** – час, калі не маеш права, / Апроч сну, адпачынку, спакоку / Ні на адзін дзень адкласці свае справы... (М. Танк); **Бог** – чалавек! / І чалавек вялікі / Сваёй вялікай вераю ў людзей! (Т. Бондар).

У якасці ключавых слоў выступаюць агульныя назоўнікі. Сярод іх сустракаюцца і адушаўлёныя асабовыя, напр.: **Ніколі** не страціць для нас цікаваасці **чалавек**, бо праўдленне яго розуму бязмужна, бо дарогі яго не вызначаны, бо формы яго жыцця і яго адносіны да другіх людзей бясконца разнастайныя, канчаткова не выяўлены і ніколі не могуць стаць канчатковым. (Я. Колас); **Дзеці** – радасць і прыгажосць усіх народаў свету (Я. Брыль); неадушаўлёныя, напр.: **Веды**, засвоеныя механічна, – нямая нага (А. Рызаняў); **Зернейку** трэба зазінуць у чорнай раллі, каб выжыць... (Н. Мацяш).

Большасць ключавых слоў з'яўляюцца абстрактнымі назоўнікамі, напр. **Кяханне без прастрані** – птах без крыла (Н. Мацяш), **Шчасце** – / Жыць працаваць з чалавекам сумленным (М. Танк); **Важны**, і галоўны, / і самы светлы талент – **добрага** (С. Грахоўскі); **Ліха** знойдзе ўсюды, / **Шчасце** ж уцякае (Я. Колас);

ці зборнымі назоўнікамі, напр.: **Кожны народ** мае свой твар (Я. Колас) **Каб людзі ў шматмільярдным стане / Нарэшце зваліся людзьмі** (Н. Мацяш).

Але ёсць сярод ключавых слоў і канкрэтныя назоўнікі, напр.: **У кожнага** – адзіная **дарога** / Ад метрыкі да некралога, / А паміж імі, як заўжды, – / Хвіліна радасці і горычы гады... (С. Грахоўскі).

У невялікай колькасці сустракаюцца рэчывыя назоўнікі, напр.: **Жыць** жыта, вечны скарб, / **Спажытак** чалавечых цела і душы (Н. Мацяш).

Меншая колькасць афарызмаў мае ў якасці ключавога слова дзеясловы. Гэта пераходныя дзеясловы абвеснага або загаднага ладу, напр.: **Жывеш** пакуль жывыя, / **Хто** нарадзіў цябе (В. Зуёнак); **Папраціў** як трэба, **то** будзе спаць, хоць шылам калі (Я. Колас).

У кантэксце часта ўжываюцца дзеясловы ў форме інфінітыва, напр. **Гаварыць** языком можна ўсё ўсякаму, **а зрабіць** можна не ўсякі і не ўсе (Я. Колас); **Жыць** не трэба, калі здрадзіў ахвярніку, калі кадзіш хат. (У. Караткевіч), але зрэдку сустракаюцца і пераходныя дзеясловы, напр.: **І люстэрка** глядзі ў несхаванай журбе, / На імгненне **запомні** жывога сябе / **Пера:** тым, як зрабіцца зямлёю (Р. Барадулін); **А хто** не наважвае сябе, таго і другія не наважваюць... (Я. Колас).

У якості ключавих слоў выступаюць і прыметнікі, напр.: *Багаты духам той, хто дорыць многа, / Убогі – хто не дорыць, а бярэ (А. Званак)*, сустракаюцца субстантыўаваныя прыметнікі, або дзеясловы, напр.: *Супроць цяжэння вады зможа толькі жывое наплыць (П. Трус); Таленавіты – сам сабе суддзя, / А для паскуд – заўсёды небяспечны (Я. Янішчыц); Існуючае – ў векавечным руху (М. Рудкоўскі)*, прыслоўі, напр.: *Дома суха і ў багне, / На чужыне й на ўзгор’і гразка (Р. Барадулін)*.

У якасці ключавых слоў могуць выступаць словы ў прамым значэнні, напр.: *Жанчыны пантуюць і ў мане, / А мужчыны і ў праўдзе – рабы (У. Караткевіч); Дабрата – гэта не толькі ад шчырасці, але і ад усведамлення сілы, ад дзейнай веры, якая не прымае маны, спекуляцыі на дарагім паняцці ці слове (М. Стральцоў); Жыццё – патрэба усіх патрэб (А. Вялюгін)*, а таксама і ў пераносным значэнні, напр.: *І на светлай душы нават светлыя плямы відаць (У. Марук); Калі ты камень, то трымайся дна (К. Чорны) Мы – насенне жыцця (А. Разануў)*, або ў ідыўдуальна-аўтарскім ўжыванні, напр.: *А які выпівака не ведае, што азначае сверб носа! (Я. Колас); Як немагчыма прынізіць абразую / Маці-зямлюхну, неба і сонца – / Гэтак і мовы, што служыць украساю / Роду людскога, не ўнізіць – ні слоўца! (Н. Гілевіч); Хто ідзе – не мінае, бярозу ламае, – / Ніякага жалю нялюбасць не знае (В. Акалава)*.

Ключавыя словы могуць адносіцца і да састарэдай або дыялектнай мовы, напр.: *Да роднага парога на паклон / Ідуць усе дарогі і сцяжыны... (Р. Барадулін); А людства будзе жыць, бо кожны з нас / Па-свойму рысы Бога паўтарае (Р. Барадулін); Хто гэта знае: чаму на чужыне / Вецер у вочы дзьме пылам заўсёды (М. Танк)*.

У некаторых афарызмах, дзе вылучаецца два або больш ключавых слоў, яны могуць з’яўляцца сінонімамі, напр.: *Пайшоў плясляр, а песня засталася, / Памёр паэт, а песня будзе жыць (С. Грахоўскі)*, або антонімамі, напр.: *Капцы жадаюць вечнага спакою, / Жывыя – працаваць, кахаць і пець (У. Караткевіч); Міг і Вечнасць – святога зарубкі (В. Акалава)*.

У некаторых афарызмах ключавыя словы з’яўляюцца адноснымі і ўспрымаюцца ў кантэксте не як паняцце, а як вобраз, і фармальнае вылучэнне лексем у якасці ключавога слова з’яўляецца адносным, таму такое ключавое слова можа быць устаноўлена з кантэксту, напр.: *Кожны (чалавек) сам сваю капае студню (Н. Маціш); Калі б ды кожны (чалавек) / З маленства думаў, з першых лет, / Які – ці светлы, ці прыгожы – / Пакіне ў памяці ён след (Н. Гілевіч); Хто (чалавек) сам не творыць дабраты, / На дабрату не мае права (А. Бачыла); Усе мы (людзі) аб’ектыўныя, калі нас не кранаюць (І. Шамякін); Адным (людзі) ляцець высока; ходам крэсным / Паўці другім (людзі), хто розумам аглух (А. Званак)*.

Ёсць і такія афарызмы, дзе ключавыя словы не маюць сваіх апорных лексем. У такіх афарызмах ключавыя словы вылучаюцца з агульнага сэнсу кантэксту і пры падстаноўцы ў яго вельмі добра і натуральна ўпісваюцца ў агульны сэнс афарызма ў якасці звароту, напр.: *Навошта ж з’яваць на таго, да каго цяжка ўзняцца? (чалавек) (Т. Бондар); Ешце з голаду, / кахайце змолду – / іначай вы – / ні к сялу, ні к гораду (людзі) (А. Вярцінскі); Усмійніся ўсяму, / Што варажаю цемраю знеціць... (чалавек) (Н. Маціш)*.

Ключавыя словы ў афарызмах могуць быць і ў форме словазлучэнняў, або састаўных найменняў, напр.: ...*Усё няпэўнае хаваць у сабе, а напаказ выстаўляць толькі скамянелую ўпэўненасць і непахісную цвёрдасць волі (В. Быкаў); Сляпыя агульныя выразы вельмі ікадлівы, бо яны звязваюць унікліваю думку чалавека заспакойваюць і закалыхваюць яе, як закалыхваюць крыклівае дзіця, і не даюць ёй ходу там, дзе трэба разгарнуць дзейнасць, каб дамукацца прычыны (Я. Колас). Мерка жыцця ўсё ж: / "Ёсць ці няма што ўспомніць!" (А. Вяцінскі).*

Большасць ключавых слоў у складзе беларускіх літаратурных афарызмаў з'яўляюцца абстрактнымі назоўнікамі, якія ўжыты ў прамым значэнні. Невялікая колькасць з іх з'яўляецца адноснымі назоўнікамі і ўспрымаецца ў кантэксте як вобраз. Некаторыя ключавыя словы ў складзе беларускіх літаратурных афарызмаў не маюць апорных лексем і вытучаюцца з агульнага сэнсу кантэксту.

Літаратура

1. Королькова, А.В. Руская афористика: монографія. / А.В. Королькова. – М.: Флинта. Наука, 2005. – 344 с.